

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3586>

SALNAMELERE GÖRE ANTAKYA KAZASI'NDA EĞİTİM (H. 1316-1326/ M. 1898-1908) EDUCATION IN ANTAKYA DISTRICT ACCORDING TO THE YEARBOOKS (HIJRI 1316- 1326/GREGORIAN 1898-1908)

Mikail KOLUTEK*
İsa KALAYCI**

Öz

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda hükmettiği topraklarda çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla ilgili teferruatlı bilgiler barındıran layihalara ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda yeni ihtiyaçları karşılamak üzere düzenlenen defterlere salname adı verilmiştir. Bir yılı kapsayan olayları, müesseselerin gelişimlerini, memur tayinlerini ve azillerini, ekonomik ve sosyal durumları gösteren salnameler tarihi açıdan önemli bilgiler içermektedir. II. Abdülhamit döneminde maarif teşkilatı revize edilmiş, okul sayıları, türleri ve bu okullarda uygulanan programlar değiştirilmiştir. Eğitim-öğretim hayatında yapılan yenilikler aynı zamanda Maarif Nezaretinin işleyişine de yansımıştır. Bu doğrultuda zorunlu bir ihtiyaç durumuna gelen ve nezaret tarafından hazırlanan salnameler son halini almıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan beş adet Maarif Nezareti Salnamesi ve yedi adet Halep Vilayet Salnamesi merkeze alınarak Antakya projeksiyonuyla Osmanlı eğitiminin son dönemine dair bir kesit sunulmuştur.

Ortadoğu'nun Doğu Akdeniz'e açılan kapısı olan Antakya'nın kültürel değerleri ile ilgili birçok çalışma yapılmakla birlikte, Antakya'da eğitim konusuna pek değinilmemiştir. Bu bakımdan Antakya'da faaliyet gösteren eğitim kurumlarının çalışmaları hakkında detaylı bilgiler vermek makalenin amacını oluşturmaktadır. Antakya'daki eğitim kurumlarının işleyişi, eğitim-öğretim programları ve kurumların sosyal hayattaki yerinin ortaya konması çalışmanın hedeflerindedir. Böylece dönemin birinci elden kaynaklarından olan salnameler vasıtasıyla, Antakya örnekleminde hareket edilerek Osmanlı eğitim sistemi evrenine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Halep Vilayet Salnameleri ve Maarif Nezareti Salnamelerinden Antakya Kazasına ait bilgiler kullanılmıştır. Araştırma döneminde Antakya kazasında bulunan okullar tek tek ele alınarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Birebir etkileşim gerektirmeyen daha çok dokümanlara dayalı veri toplama ve analiz esasına dayalı nitel araştırma deseniyle konu açıklanmıştır. Bu yöntemle bütünü oluşturan parçaların ortak yönleri tespit edilerek genellemelere ulaşılmıştır. Bununla beraber sınırlamanın önemi göz önünde bulundurularak çalışmanın mekânsal çerçevesi, Antakya kazası, zamansal sınırlaması ise 1898-1908 olarak çizilmiştir. İncelenen dönemdeki Antakya eğitim kurumlarının devrin genel politikalarına uygun olarak faaliyet gösterdiği söylenebilir. Ancak Antakya'nın stratejik öneme binaen yabancıların burada okul açarak özel çalışmalar yaptıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Salname, Antakya Kazası, Eğitim-Öğretim, Halep Vilayeti, Abdülhamit II.

Abstract

The Ottoman Empire needed pleadings containing detailed information on various institutions and organizations in the territories it reigned over in the 19th century. To this end, the books prepared to meet the new needs are called yearbooks. The yearbooks which present the events of the year, development of the institutions, appointments and dismissals of civil servants, economic and social conditions contains important historical information. During the reign of Abdul Hamid II, the educational organizations were revised and the number, types and programs of these schools changed. The innovations made in education and training life are also reflected in the functioning of the Ministry of Education. Accordingly, the yearbooks prepared by the supervisor, which became a necessity, took their final form. The main sources of the study focused on seven Aleppo Province yearbooks and five yearbooks a section on the last period of Ottoman education has been presented through Antakya projection.

Although there have been many studies on the cultural values of Antakya, which is the gateway of the Middle East to the Eastern Mediterranean, the educational status of Antakya has not been mentioned enough. In this respect, the primary objective of the article is to provide detailed information on the activities of educational institutions operating in Antakya. Among the aims of the study is to determine the functioning of educational institutions in Antakya, education and training programs and the place of institutions in social life. Thus, by means of the first-hand sources of the period, the Ottoman education system was tried to be reached through the sample of Antakya.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mikailkolutek@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, isakalayci@mku.edu.tr

Within the scope of the study, Aleppo Province yearbooks and the Province of Aleppo was searched in educational yearbooks and the information on Antakya District was used. During the research period, the schools in Antakya district were evaluated one by one and a general evaluation was made. The subject was explained with a qualitative research design based on data collection and analysis based on documents that do not require one to one interaction. With this method, the common aspects of the parts forming the whole were determined and some generalizations were made. However, considering the importance of limitations, the spatial framework of the study was drawn as Antakya district and its temporal limitation was between 1898 and 1908. It can be said that the educational institutions of Antakya in the period of interest operate in accordance with the general policies of the period. However, due to the strategic importance of Antakya, it was seen that the foreigners opened private schools here.

Keywords: Yearbook, Antakya District, Education and Training, Aleppo Province, Abdul Hamid II.

Giriş

Osmanlı Devletindeki eğitim faaliyetleri Tanzimat dönemine kadar bütüncül ve bir plan dâhilinde yürütülmemiştir. XIX. yüzyılın ortalarında eğitimde yaşanan sorunlar doğrultusunda planlı ve belirlenmiş programlara bağlı bir eğitim sisteminin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu döneme kadar devletin eğitim kurumlarını yükseköğretim veren medreseler, temel eğitim veren sıbyan mektepleri, saraya bağlı enderun mektepleri ve az sayıda teknik okullar oluşturmuştur. Toplumların geleceğini belirleyen en önemli öge olarak kabul edebileceğimiz eğitimin ihmal edildiği ancak bu dönemde fark edilmiştir. Bu doğrultuda dağınık olan Osmanlı eğitim sistemi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirli kurallara oturtulmaya çalışılmıştır. Osmanlı idarecileri halkın eğitilmesinin devlet veyahut hükümetin bir görevinin olduğu bilincine ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında sahip olmuşlardır. Bu dönemde eğitimin geliştirilerek düzenlenmesi devleti kötü gidişattan kurtaracak yol olarak görülmüş ve eğitimin hem bireye hem de topluma karşı bir sorumluluk olduğu anlayışı hâkim olmuştur.

II. Mahmut (1808-1839) döneminden itibaren atılan adımlar nihayetinde Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasına vesile olmuştur. 1838'de sıbyan, rüştiye ile mekatib-i aliye şeklinde organize edilmesi düşünülen ve Osmanlı devletinde eğitim işlerinin koordinasyonunu sağlayacak olan Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurularak başına İmamzade Esad Efendi atanmıştır. Meclis-i Maarif ve Meclis-i Tanzimat raporlarında yer alan teklifler üzerine bu nezaret yerini 15 Mart 1857'de kurulan ve başına Abdurrahman Sami Paşa'nın atandığı Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bırakmıştır. Kurulan yeni nezaret 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hem merkezi bir teşkilat halini almış hem de gayrimüslim okullarının denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Özellikle tüm yabancı okulların denetime alınabilmesi ve denetlenebilmesi için mekatib-i gayrimüslime ve ecnebiye müfettişlikleri kurulmuştur (Akyıldız, 2003, 273-274).

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında idari olarak Halep Vilayetine bağlı önemli kazalardan birisi olan Antakya Kazası Şeria ve Asi nehrinin yatağında bulunmaktadır. Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Asi Nehrinin kıyısında, Habibünneccar Dağının eteklerinde yer alan şehir, Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden birisi olarak kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa 1867'de Antakya'da 8.775 Müslüman ve 1229 gayrimüslim nüfusun olduğunu aktarmıştır (Sahillioğlu, 1991, 228-231). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerin aksayan eğitim-öğretim işleri ve eğitimde modernleşmenin gecikmesi Antakya Kazasında yansımalarını göstermiştir.

1. XIX. Yüzyılda Osmanlı'nın Yaptığı Başlıca Eğitim İslahatları

1857'de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti Osmanlı taşralarında teşkilatlanmış ve maarif idarelerini oluşturarak eğitim hizmetlerinin daha iyi organize edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Vilayet merkezlerinde kurulan maarif idareleri kendisine bağlı bulunan idari birimlerde eğitim işlerinin denetim ve organizasyonunu sağlamıştır. Halep Vilayetine bağlı bir kaza olan Antakya kazasındaki mektepler de Halep Vilayeti Maarif İdaresi tarafından yönetilmiştir. Halep Vilayeti Maarif İdaresinde görev yapan memurların isim ve mesuliyetleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Halep Vilayeti Maarif İdaresi Kadrosu

Yıllar	1898	1899	1900	1901
İdari Pozisyon	İsim	İsim	İsim	İsim
Maarif Müdürü	Hüseyin Zeki Bey	Hüseyin Zeki Bey	Mahmud Celeleddin Bey	Mahmud Celeleddin Bey
Maarif Müdürü Muhasebe	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
Maarif Kâtibi	Necip Efendi	Necip Efendi	Necip Efendi	Necip Efendi
Matbuat-ı Ecnebiye Muayene Memuru	Fethullah Efendi	Fethullah Efendi	Habib? Efendi	Habib? Efendi
Maarif Müdürü Muhasebe	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi
Maarif Memuru Refiki	Ahmet Rıza Efendi	Ahmet Rıza Efendi	Necip Efendi	Necip Efendi
Maarif Sandık Emni	Ahmet Rıza Efendi	Ahmet Rıza Efendi	Necip Efendi	Necip Efendi

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1898, s. 1008; 1899, s. 1108; 1900, s. 1250; 1901, s. 528.

Burada dikkat çeken husus; dört yıl içerisinde görevi değişmeyen tek kişinin maarif kâtibi Necip Efendinin oluşudur. 1903 tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde adı geçen yıla ait Halep vilayeti maarif idaresi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1899 Maarif İdaresi muayene memuru olarak görev yapan Necip Efendi'nin rütbesi "Salise" olarak kaydedilmiştir. 1900 yılında Maarif idaresi Muhasebe Müdürü olarak görülen Ali Rıza Efendi'nin göreve başlama tarihi olarak 1897 yılı belirtilmiştir. Ali Rıza Efendi hakkındaki bu ibare ertesi yıl da aynı şekilde gösterilmiştir. 1901 yılında Maarif Müdürü olarak görev yapan Mahmud Celeleddin Bey'in göreve başlama tarihi ise 6 Nisan 1896 olarak kaydedilmiştir. Maarif Nezareti Salnamesinin 1903 tarihli nüshasında ilgili yılın maarif idaresi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığı için adı geçen memurlar tabloda gösterilmemiştir.

1. Antakya İptidaileri

Osmanlı Devleti'nde tanzimatçılar mevcut kurumları ortadan kaldırmadan yeni kurumlar oluşturma politikasına göre hareket etmiştir. Bu anlayış doğrultusunda 1863'de ortaya attıkları sıbyan okulları dengi bir okul fikri 1872'de açılmış olan "iptidai numune mektebi" ile hayata geçirilmiştir. 1882'de ilköğretimin ağırlık merkezi mekteb-i iptidaiyelere kaydırılmaya başlamakla beraber 1909 yılına kadar birçok okulun yeni usul eğitime dönüştürülmesi sağlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde birçok yeni iptidai okul yaptırılmış, cahilliğin sona erdirilmesine çalışılmış, genel eğitim hizmetlerinin Müslüman halkın yoğun yaşadığı coğrafi birimlere verilmesi sağlanmıştır. Yeni inşa edilen iptidai okulları için düşünülen bu okulların fiziki olarak büyük olması ve gayrimüslim halkın çocuklarının da bu okullarda eğitim görmesi fikri olmuştur (Kodaman, 1999, 68-69). Dönem itibariyle Antakya Kazasında faaliyet gösteren ve yeni usul eğitim yapan iptidai okulların listesi Tablo: 2/a; 2/b'de verilmiştir.

Tablo-2/a: 1318-1326 Yıllarında Antakya Kazası İptidai Mekteplerindeki Öğrenci Sayıları ve Öğretmenler

Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.
Habib'ün-Neccar	1318	65	Mehmet Kazım Efendi	Köprübaşı Mektebi	1318	60	Mustafa Mürsel Efendi	Affan Mektebi	1318	40	Mehmet Emin Efendi
	1319	55			1319	70			1319	35	
	1320	65			1320-1321	60			1320-1321	40	
	1321-1322	60			1322	73			1322	25	
	1323	45			1323	62			1323	40	
	1324	40			1324	60			1324	35	
	1326	40			1326	40			1326	30	
Saha Mektebi	1318	35	Muallim Abdülkadir Efendi	Dörtayak Mektebi	1318	30	Lusya Köyü Mektebi	Lusya Köyü Mektebi	1318	40	Muallim İbrahim Efendi
	1319	32			1319	25			1319	30	
	1320	35			1320	30			1320	40	
	1321	60			1321	35			1321	35	
	1322	62			1322	26			1322	26	
	1323	20			1323	35			1323	25	

Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.
	1324	20			1324	25	Efendi		1324	25	Abdullah Avni Efendi
	1326	15			1326	15			1326	50	Mehmet Ragıp
Mışrakıye Köyü Mektebi	1318-1320	10	Abdül vahab	Muğayrun Köyü Mektebi	1318	25	M. Zeki Efendi	Celıye Köyü Mektebi	1320-1321	30	Muharrem Efendi
	1321	15	Abdülkerim Efendi		1319	10	Ahmet		1322	20	Ne'san
	1322	14			1320	25	Mehmet Efendi		1323	8	Mehmet Ali Efendi
	1323	16			1321	20			1324	10	Hüsnü Efendi
	1324	10	Mustafa Nuri Efendi		1322	12	Ahmet Ragıp Efendi		1326	15	Ali Efendi
	1326	10	Hüsnü Efendi		1323	14	Mehmet Ragıp				
				1324	15		1326	15			

Tablo-2/b: 1318-1326 Yıllarında Antakya Kazası İptidai Mekteplerindeki Öğrenci Sayıları ve Öğretmenler

Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.	Okul Adı	Yıllar	Öğrc. Say.	Öğrt.
Abdi Köyü Mektebi	1318	30	Abdurrahman Avni Efendi	Menkuliye Köyü Mektebi	1318	20	Hasan Hüsnü Efendi	Telil Henbelas Köyü Mektebi	1318	25	Mehmet Şükrü Efendi
	1319	15			1319	14	Ahmet Hikmet Efendi		1319	12	
	1320	30			1320	20			1320	25	Ali Hıdır Efendi
	1321	30			1321	20			1321	25	
	1322	12			1322	15	Abdurrahman Efendi		1322	25	Avni Efendi
	1323	12			1323	15	Abdurrahman Sami		1323	7	Abdullah Avni
	1324	15			1324	15	Abdurrahman Efendi		1324-1326	7	İbrahim Efendi
	1326	10	1326		13	Abdurrahman Efendi					
Saylıca Köyü Mektebi	1318	20	Mehmet Asım Efendi	Dersuniye Köyü Mektebi	1318	20	Abdurrahman Efendi	Ferye Köyü Mektebi	1318	25	Mustafa Efendi
	1319	15			1319	15	Abdurrahman Efendi		1319	15	
	1320-1321	20			1320-1321	20	Mahyeleddin Efendi		1320-1321	25	
	1322-1323	17			1322-1323	30	Muhiddin Efendi		1322	13	Mehmet Ali Ef.
	1324	15			1324	15			1323	10	Ne'san Efendi
	1326	20			1326	6			1324	10	İbrahim Efendi
									1326	8	
Yakut Köyü Mektebi	1318	26	Ali Hıdır Efendi	Bağdadı ye Köyü Mektebi	1318	15	Abdülkadir Efendi	1318-1326 Dönemindeki Toplam İptidai Öğrencisi Sayısı: 3.373			
	1319	18			1319	13					

1320-1321	26	Mustafa Nuri	1320-1321	15	Ahmet Ratıb
1322	18		1322	16	
1323	13		1323	9	
1324	13	Abdülkerim Efendi	1324	10	Mehmet Ali Efendi
1326	10	Ömer Avni Efendi	1326	6	Ali Rıza Efendi

İncelenen dönem içerisinde Antakya Kazası genelinde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden 17 iptidai okulun toplam öğrenci sayısı 3.373'dür. Bu okullardan yıllık öğrenci ortalaması en yüksek olanı 60 öğrenci ile Köprübaşı İptidai mektebi olmuştur. Bu duruma karşın öğrenci ortalaması en az olan iki okul 11 öğrenci ile Süveydiye Nahiyesine bağlı Muğeyrun İptidai Mektebi ile Mişrakiye İptidai Mektebi olarak görülmüştür. Nüfus verileri ile doğru oranda görünen tabloya göre yıllık öğrenci ortalaması yüksek olan okullar Antakya Kaza merkezindeki okullar olmuştur. Nahiyelerde bulunan iptidailerin yıllık öğrenci ortalaması ise maksimum 20'yi bulmamıştır. İptidai mektepleri isimlerini büyük oranda kuruldukları mahallelerden almıştır. İlgili yıllarda Antakya iptidai mekteplerinde eğitim-öğretimi yürüten öğretmen kadrosuna göz atıldığında çok bir değişiklik olmadığı göze çarpıyor. Bununla beraber bazı okullarda hiç öğretmen değişikliği yaşanmamış 1318'de göreve başlayan öğretmen 1826'ya kadar görevini idame ettirmiştir. Dönemin şartları göz önüne alındığında kaza merkezinde öğretmen yetersizliği görülürken nahiyeye ve köylerdeki iptidailerde tam tersi bir tablonun ortaya çıktığı görülmüştür.

II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde özellikle ilköğretim alanında daha önceki dönemlere nazaran pozitif bir yaklaşım sergilenmiştir. Özellikle eğitimin ilköğretim kısmı vilayetlerde yaygınlaştırılarak Müslüman olan ahalinin eğitim ihtiyacı karşılanarak cahil kalmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Eğitimin devlet içerisinde yayılması, halkın okuma-yazma ve basit matematik hesaplarını yapabilmesi, çoğunluğu oluşturan ekonomik sıkıntıdaki çocuklara eğitim hizmetini götürmek bu dönemin temel gerekçeleri olmuştur. Bununla beraber orta ve yüksek okulların öğrenci ihtiyacını karşılamak, Türkçeyi ortak lisan haline getirmek ve siyasi birliği sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca eğitim gelirlerinin büyük bir kısmı merkezi bölgelere harcanmış, taşra ihmal edilmiş, hükümet gayrimüslimlerin Müslüman ahaliye karşı elde ettiği eğitim üstünlüğünü de kırmaya çalışmıştır. Tüm bu sebeplerin bir araya gelmesinden ötürü II. Abdülhamit döneminde ilköğretime ayrıcalıklı yaklaşım özellikle taşrada ilköğretim kurumlarının açılmasına gayret edilmiştir (Kodaman, 1999, 77-78). Yapılan tüm çalışmalara rağmen bu dönemde ilköğretim sorunu çözüme kavuşturulmuştur demek mümkün değildir. 1905-1906 eğitim-öğretim yılında yeni usul öğretim yapan iptidai mektepler 4.000-5.000 civarında iken, 10.000 civarında da eski usul öğretim yapan sıbyan okulu tespit edilmiştir (Özkan, 2008, 92). Antakya Kazasında II. Abdülhamit döneminde yapılan iptidai ve rüştiye okullarının listesi Tablo-3'de verilmiştir.

Tablo 3: Yıllara Göre Antakya'da II. Abdülhamit Döneminde Yapılan Okulların Derece ve Muhitleri

Yıllar	Türü	Yeri	İnşa Tarihi	Masrafı	Açıklama
1898	İptidai	Mülhakatta	1892	80.000 kuruş	20 Adet
1899	İptidai	Mülhakatta	1892	80.000 kuruş	20 Adet
1900	Rüşdi	Merkez Kazada	-	-	Tamamlanıyor
	İptidai	Mülhakatta ve Merkezde	1892	80.000 kuruş	-
1901	Rüşdi	Merkez Kazada	-	-	Tamamlanıyor
	İptidai	Mülhakatta ve Merkezde	1892	80.000 kuruş	17 Adet
1903	Rüşdi	Merkez Kazada	-	-	-
	İptidai	Mülhakatta ve Merkezde	1892	80.000 kuruş	-

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1316, s. 1020-1021; 1317, s. 1136-1137; 1318, s. 1275-1275; 1319, s. 548-549; 1321, s. 469.

Bu çalışmada incelenen dönem itibariyle Antakya kazası eğitim-öğretim hayatında birtakım gelişmelerin yaşandığı, özellikle iptidai okulların sayısının artırıldığı gözlemlenmiştir. II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında tespit edilen eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bunlardan en önemli eksiklik olan taşrada eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması amacıyla dönem itibariyle birçok iptidai ve rüşdi

okul yapılmıştır. Her ne kadar iptidai okullara salnamelerde yer verilmemişse de Antakya kazası merkez ve mülhakatına yayılmak üzere 1892’de inşa edilen 20 adet okula rastlanılmıştır. Bu okulların inşa masraflarının 80.000 guruşa tekabül ettiği salnamelerde kaydedilmiştir. Maarif salnamelerinde inşa edilen yeni okullarla ilgili bilgilere yer verilmişse olsa bu okulların sayılarıyla ilgili tutarlılık yoktur.

2. Antakya Mülki Rüştüyesi

Osmanlı Devleti’nde rüştüyeler, 1838’de kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia’nın sıbyan veyahut diğer adıyla mahalle mekteplerinden daha üst düzeyde eğitim yapan bir okul açılması fikriyle doğmuştur. Meclis planladığı “*selatin-i izam mektepleri*” ismindeki okullarla yükseköğretime öğrenci hazırlayacak orta öğretim kuruluşlarının hayata geçirilmesi konusunda bir öneride bulunmuştur. Dönemin şartları elvermediği için meclisin önerdiği tarzda okullar açılmamıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile vaat edilen düzenlemeleri yapmak isteyen Sultan Abdülmecit, batı tarzında okulların açılmasını salık veren bir ferman yayımlamıştır. 1846’da Muvakkat Meclis-i Maarif bir layiha hazırlayarak sıbyan, rüştüye ve darülfünundan oluşan üç aşamalı eğitim modeli önerisinde bulunmuştur. Yapılan tüm çalışmalar sonucunda ilk rüştüye 1847’de Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi’nin özel çabalarıyla İstanbul Davud Paşa Mektebi’nde açılmıştır. Osmanlı Devleti’nde rüştüyelerin açılmasıyla kız çocuklarının da mahalle mekteplerinin üzerinde eğitim alabilme imkânları ilk kez rüştüyeler vasıtasıyla sağlanmıştır (Öztürk, 2008, 300-301).

1869 Maarif Nezareti Nizamnamesine göre yeni şekillenen rüştüyelerin 500’den fazla hane bulunan kasabalarda kurulmasına karar verilmiştir. Kasabada 100’den fazla hane Hristiyan hanesiyse o cemaat için bağımsız bir rüştüye açılması da kanuna bağlanmıştır. Rüştüyelerin hademe, öğretmen, inşaat ve diğer tüm giderleri vilayet maarif idaresi tarafından karşılanmıştır. Okulların binaları Meclis-i Kebir -i Maarif’in uygun gördüğü plana göre inşa edilmiştir (Mahmud Cevad, 1338 [1922], 473). Her rüştüyede öğrenci sayısına oranla bir ya da iki muallimievvel (başöğretmen) ve muallimisani (ikinci öğretmen) bulunması ve her okulun bir mübassır (nezaretçi) ile bir bevvap (kapıcı) olması karara bağlanmıştır. Rüştüyelerde görev yapan başöğretmenler 800 kuruş, ikinci öğretmenler 500, nezaretçiler 250 ve kapıcılar 150 kuruşluk maaşlara bağlanmıştır. Rüştüyelerin öteki giderleri karşılanmak üzere senelik 4000 kuruş tahsis edilmiş olup, her rüştüyenin senelik adi masrafları 40.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Rüştüye okullarının öğretim süresi 4 yıl olmakla beraber Tablo:4’de belirtilen derslerin öğretilmesi kararlaştırılmıştır.

Tablo 4: Antakya Mülki Rüştüyesinde Okutulan Dersler

Sıra No	Dersin Adı
1	Mebadii Ulum-u Diniyye (Din derslerine giriş)
2	Lisan-ı Osmani Kavaidi (Osmanlı Türkçesi Grameri)
3	İmla ve Yazı
4	Tertib-i cedid üzere Kavaidi Arabiye ve Farsiye (Arapça-Farsça Gramer)
5	İlm-i Hesap (Aritmetik)
6	Tersimi Hutut (Resim, grafik yazı veya çizgi)
7	Mebadii Hendese (Geometriye giriş-prensipler)
8	Genel Tarih ve Osmanlı Tarihi
9	Coğrafya
10	Beden Eğitimi (Jimnastik)
11	Okul civarında yaygın olarak kullanılan dil (şecmeli)

Kaynak: Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, s. 474.

Buradan anlaşılacağı üzere rüştüyelerde Mebadii Ulum yani din derslerinden başlayan, Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça gramerlerini içeren dil eğitimi verilmek istenmiştir. İlm-i hesap ve hendese derslerinin yanı sıra, tarihi iki ana bölüme ayırarak hem genel hem de Osmanlı Tarihi öğretilmiştir. Jimnastik dersi ile de öğrencilerin bedeni terbiyeleri sağlanmıştır.

Ticaretin yaygın olduğu merkezlerde yetenekli öğrencilerden istekli olanların dördüncü sene içerisinde Fransızca derse başlamaları uygun görülmüştür. Farklı milletlere mensup öğrenciler mezhepleri ile ilgili olan dersleri kendi dillerinde öğrenme seçeneğine sahip olmuştur. Bununla beraber gayrimüslimlerin din derslerinin ruhani reisleri tarafından belirlenen kriterlere uygun olarak öğretilmesi

temin edilmiştir.¹ 1898-1903 tarihleri arasında Antakya rüştiyesinin öğretmen, hademe ve öğrenci sayısı Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Yıllara Göre Antakya Rüştiyesinde Görev Yapanlar

Görevler	1898	1899	1900	1901	1903	1904	1905	1906	1908
Muallim-i evvel	Bekri Efendi	Ahmet Bekir Efendi	Mehmed Cemal Efendi	Mehmed Cemal Efendi	Cemal Efendi	Bekir Hilmi Efendi	Hacı Bekir Hilmi Efendi	Hacı Bekir Hilmi Efendi	Hacı Bekir Hilmi Efendi
Muallim-i Sani Vekili	Ahmed Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	-	-	-
Rika Muallimi	Bekir Hilmi Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-
Muallim-i Sani	-	Ahmed Naci Efendi	Salih Efendi	Vehbi Efendi	Vehbi Efendi	Vehbi Efendi	İbrahim Vehbi Efendi	-	İbrahim Vehbi Efendi
Hüsn-ü Hat Muallimi	-	Hilmi Efendi	-	İbrahim Naci Efendi	İbrahim Naci Efendi	İbrahim Naci Efendi	İbrahim Naci Efendi	İbrahim Naci Efendi	İbrahim Naci Efendi
Riyaziye ve Ahlak Muallimi	-	-	Ali Efendi	Ali Efendi	-	-	-	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Rıza Efendi	-	-
Öğrenci Sayısı	53	71	35	39	80	60	55	50	60
Hademe	1	1	1	1	1	1	Hasan Ağa	Mehmet Hasan Ağa	Mehmet Hasan Ağa

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1898, s. 1011; 1899, s. 1109; 1900, s. 1254; 1901, s. 531; 1903, s. 458; Salname-i Vilayet-i Halep, 1319, s. 265, 1321, s. 275, 1322, s. 252, 1323, s. 300, 1324, s. 285, 1326, s. 284.

1898-1903 yılları arası Antakya Rüştiyesi ortalama dört muallimin yönetiminde eğitim-öğretim hayatını sürdürmüştür. 1898-1903 yılları arasında Antakya Rüştiyesinde toplam öğrenci sayısı 278’i bulurken yıllık ortalama 55.6 öğrenciye eğitim verilmiştir. Bu sayı göz önünde bulundurulduğunda muallim sayısının okutulması gereken ders çeşitliliği bağlamında yeterli olduğu söylenemez. Rüştiyede ilgili dönem içerisinde öğretilen yabancı dil Fransızca olurken bu dilde ilk iki yıl haricinde öğretmen temin edilmemiştir. Okulun eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edebilmesi için gereken unsurların en önemlilerinden olan öğretmenler hususunda bir düzen ve devamlılığın olduğunu söylemek de zordur.

Tablodan anlaşılacağı üzere; 1900 yılında öğrenci sayısında bir azalma yaşanmışken (bir yıl öncesine göre %50’lik bir azalma söz konusu) 1903 yılında rüştiye en kalabalık kontenjanına ulaşmıştır. 1898 tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde Antakya Rüştiyesinde görev yapan muallimlerin rütbeleri ve göreve başlama tarihleri kayıtlı değildir. 1899 yılında Muallim-ievvel Elhac Ahmet Bekir Efendi’nin rütbesi müderris, göreve başlama tarihi ise 14 Ocak 1883 olarak belirtilmiştir. Yine aynı yıl rüştiyede görev yapan Hüsnü Hat Muallimi Hilmi Efendi için rütbe olarak müderris ibaresi kullanılmıştır. Halep Vilayet Salnamesinde 1900 yılında kayıtlı Muallim-isani Maarif Nezareti Salnamesiyle örtüşmemekte isim Salih Hayati Efendi olarak geçmektedir. Aynı yıl için vilayet salnamesinde Fransızca Muallim Vekili unvanıyla Ali Efendi kayıtlı olsa da Maarif Nezareti Salnamesinde böyle bir kayda rastlanılmamıştır. Yine aynı yıl vilayet salnamesinde Antakya Mülki Rüştiyesinde kayıtlı öğrenci sayısı 60 olarak verilmiştir. Her iki salname karşılaştırıldığında muallim sayıları aynı olsa da isim, branş ve öğrenci sayılarıyla ilgili farklı verilere rastlanmıştır. 1901 senesi vilayet salnamesinde Muallim-ievvel ismi Cemal Efendi, Riyaziye Muallimi Vekili unvanıyla Ali Rıza Efendi kayıtlıyken öğrenci sayısı ise 60 olarak belirtilmiştir. 1903 senesi Riyaziye Muallimi Vekili unvanıyla Ali Rıza Efendi, öğrenci sayısı 60 olarak kaydedilmiştir.

3. Antakya Mekatib-i Ecnebiyeleri

Osmanlı Devleti terim manası olarak yabancı, misafir kimse (Devellioğlu, 2005, 202), başka devlet uyruğu (Özön, 1973, 163) anlamına gelen “ecnebiler” için de Osmanlı topraklarında eğitim-öğretim yapma hakkı tanımıştır. Yabancıların Osmanlı devleti sınırlarında eğitim faaliyetleri yürütmesi işi Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin birinci kısım, ikinci bölümünde yer alan Mekatib-i Hususiye başlığı altında

¹ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, s. 474; Osmanlı Rüştiyeleri kız ve erkek rüştiyeleri olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Kız rüştiyeleri ders programı ve ders saatleri bakımından erkek rüştiyelerinden farklıdır. Bkz: Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 17-19.

belirli kurallara bağlanmıştır. Cemaatler, Osmanlı vatandaşları veya yabancı devlet uyruğunda bulunan şahıslarca açılan ücretli ya da ücretsiz olarak açılan okullar Mekatib-i Hususiye olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okullardan bahsederken bu okulların devlet perspektifinden ne ifade ettiğini de belirtmek gerekir. Yabancı okullardan Fransızların faaliyet gösterdiği okullara Katolik, Amerikalı veya İngilizlerin faaliyet gösterdiklerini de Protestan olarak tasnif etmekte bir sakınca görülmemiştir. Katolik okulları genellikle Cizvit, Kapusen, Lazarist, Meryamat, Fransisken, Charity Kızları olarak adlandırılan dini örgütler ya da misyoner örgütleri tarafından kurulmuştur (Kolutek, 2011, 75-83). Fransa himayesinde kurulan Katolik okulları Fransa'nın Osmanlı Devletinden dini, kültürel ve ekonomik anlamda temin edeceği çıkarlara dayanmıştır. Protestan okullarının açılmasında ise başat gücü Amerikalı veya İngiliz misyonerler oluşturmuştur. Bu ülkeler, "Asya'nın Anahtarı" olarak tanımladıkları Osmanlı Devletinden politik bilgiler temin etmekle beraber, ekonomi, doğal kaynaklar, folklor, psikolojik ve sosyolojik birçok veri temin etmişlerdir (Akyüz, 2008, 175).

Mekteb-i Ecnebiyelerin gider, ödenek gibi harcama kalemleri kurucuları veya bağlı oldukları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu okulların açılabilmesi belirli kriterlere bağlanmış, öğretmenlerin diplomalı olması şartı getirilmiştir. Aynı zamanda bu kurumlarda terbiye kurallarının gözetilmesi, devlet politikasına aykırı hareket edilmemesi için ders programlarının Maarif Nezareti ya da maarif idaresince onaylanmış olması uygun görülmüştür. İstanbul'da açılacak okula doğrudan Maarif Nezareti, vilayetlerde açılacak olan okullara ise valiler tarafından izin verilmiştir. Bahsi geçen şartlar gerçekleşmediği zaman okulların açılmasına ve faaliyet göstermesine müsaade edilmemiştir. Bununla beraber şartlara aykırı hareket eden okulların faaliyetlerine son verilmiştir. Okullarda çalışacak öğretmenlerin ilgili alanlarda diploma sahibi olması ve çalışmak için Maarif İdaresinden izin alması mecbur tutulmuştur. Nizamnameye göre öğrencilerin uygunsuz hareketlerinden veya tembelliklerinden ötürü dövülemeyecek, terbiye dışı ifadelerle aşağılanamayacağı belirtilmiştir. Özel okullardaki öğrencilerden suçlu olanlar, tembellik edenler özel yönetmeliğine göre cezalandırılmışlardır (Mahmud Cevad, 1338 [1922], 493-494).

Bu bağlamda düşünüldüğünde öncelikle Rum, Yahudi ve Ermeni olmak üzere birtakım grupların açtığı okullar ile farklı milletlerin açtığı okullar aynı yönetmeliğe tabi olmuştur. Etnik ve milli çeşitlilik göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Antakya Kazası çok dinli ve çok milliyetli demografiye sahip olmasından ötürü mekteb-i ecnebilere ev sahipliği yapmıştır.

Antakya kazası nüfus yapısı incelendiğinde ilgili yıllar arasında 65.553 müslüman nüfusun yanında, 4135 Rum, 2563 Ermeni, 337 Protestan, 15 Latin, 183 Yahudi ortalamasına ulaşılmaktadır (Eroğlu, Babuçoğlu ve Köçer, 2012, 209-211). Maarif salnamelerine göre incelenen dönemde Antakya'da faaliyet gösteren iki mekteb-i ecnebi tespit edilmiştir. Altı yıllık dönemde Antakya Kazasında eğitim-öğretim yapan bu okullar Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6: Antakya'da Faaliyet Gösteren Mekteb-i Ecnebiyeler²

Yıl	İsmi	Milliyeti	Derecesi	Öğrenci Sayısı		Toplam
				Erkek	Kız	
1898	İngiliz Protestan	İngiltere	İdadi	34	-	34
1899	İngiliz Protestan	İngiltere	Rüşdi	25	30	55
	Cizvit Okulu	Fransa	Rüşdi	20	10	30
1900	İngiliz Protestan	İngiltere	İdadi	38	-	38
1901	İngiliz Protestan	İngiltere	İdadi	38	-	38
1903	İngiliz Protestan	İngiltere	İdadi	35	-	35

1898-1903 yılları arasındaki Maarif Nezareti Salnamelerinde Antakya kazasında eğitim-öğretime devam eden Mekteb-i Ecnebiyelerden sorumlu müdürler ve okulların inşa tarihleri belirtilmemiştir. Bununla beraber okulların tamamı ruhsatsız olarak faaliyet göstermektedir. Salnamelerde kayıtlı olarak Antakya Kazasında faaliyet gösteren yabancı okullar 1898'de bir tane iken, 1899'da bu sayı ikiye çıkmış fakat daha sonraki yıllarda yeniden bire düşmüştür. Bu okullardan İngiliz Protestan okulu düzenli olarak eğitim öğretime devam etmiştir. Yalnızca 1899'da Rüşdi olarak kaydedilen bu okul diğer yıllarda İdadi düzeyinde eğitim vermiştir. İngiliz Protestan okulunda toplam 200 öğrenci eğitim görürken bu öğrencilerden yalnızca 1899 yılında kayıtlı 30 tanesinin kız öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Antakya'da yalnızca 1899'da bir adet

² Maarif Nezareti Salnamesi, 1898, s. 1016; 1899, s. 1130-1131; 1900, s. 1270-1271; 1901, s. 544-545; 1903, s. 467. Maarif Nezareti Salnamelerinde Mekatib-i Ecnebilere ve Gayrimüslimlere dair veriler bulunmakla beraber Halep Vilayet Salnamesinde bu konuya dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

Cizvit Okulu kayıtlı olsa da aslında Cizvitlere ait kayıtsız ya da ruhsatsız çalışan okul sayısının daha fazla olduğu bilinmektedir. İncelenen dönem içerisinde bu okullarda görev yapan öğretmenlerin sayısı ve bu öğretmenlerin kimler olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır.

4. Antakya Mekatib-i Gayrimüslimin

1869 Maarif Umumiye Nizamnamesine göre mekteb-i gayrimüslimler de tıpkı mektebi ecnebiyelerde olduğu gibi mekteb-i hususiyeler yönetmeliğine tabi tutulmuştur. Maarif nezareti salnamelerine göre 1898-1903 yılları arasında Antakya kazasında faaliyet gösteren gayrimüslim mektepleri hususunda tam bir tutarlılıktan bahsedilememektedir. Nitekim kazada 1898 yılında kayıtlı gayrimüslim mektebi yokken 1899'da üç adet okul bulunmaktadır. 1899 ve müteakip yıllarda Cenine Rum-Katolik, Sevika Musevi-Katolik ve Dörtayak Ermeni-Katolik okullarıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Antakya kazasında faaliyet gösteren gayrimüslim okullarının isim, milliyet, sorumlu müdür, tür, ruhsat tarihi kız-erkek öğrenci sayısı ve toplamları ise Tablo 7'de şöyle verilmiştir:

Tablo 7: 1899 Yılında Antakya'da Faaliyet Gösteren Mekteb-i Gayrimüslimin

İsmi	Milliyeti	Müdür	Derecesi	Ruhsat Tarihi	Öğrenci		Toplam
					Erkek	Kız	
Cenine Okulu	Rum Katolik	Abraham? Efendi	İptidai ve Rüşdi	4 Ekim 1897	250	50	300
Sevika Okulu	Musevi Katolik	Haham İsak Efendi	İptidai ve Rüşdi	4 Ekim 1897	50	-	50
Dörtayak Okulu	Ermeni Katolik	Mardirus Efendi	İptidai ve Rüşdi	4 Ekim 1897	50	10	60

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1899, s. 1124-1125.

İncelediğimiz salnameler içerisinde Antakya kazasında eğitim-öğretim faaliyetleri gösteren gayrimüslim okullarından yalnızca 1899 yılında bahsedilmiştir. Salnamelerde bu okulların inşa tarihleri ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Antakya, geçmişten günümüze çok, dinli, çok milletli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olmasından ötürü gayrimüslim okullarının görüldüğü bir kaza olmuştur. Kazada yalnızca 1899'da Cenine Rum-Katolik, Sevika Musevi-Katolik ve Dörtayak Ermeni-Katolik olmak üç adet gayrimüslim okulu tespit edilmiştir. Salnamelere göre 4 Ekim 1897'de ruhsat verilmiş olan bu okullar 1899 yılı haricinde görülmemiştir. Hepsi iptidai ve Rüşdi olarak görülen okullardan Rum-Katolik Cenine Okulunda 1899'da 250 erkek, 50 kız öğrenci eğitim görmüştür. Musevi-Katolik Sevika Okulunda 50 erkek, Dörtayak Ermeni-Katolik okulunda ise 50 erkek, 10 kız öğrencinin eğitim gördüğü tespit edilmiştir. Salnamelerde adı geçen bu okulların diğer yıllarda varlığından söz edilmemiştir.

5. Antakya'da Kütüphanecilik Faaliyetleri

Düzenlenerek sınıflandırılmış yazma ve basma eserlerin bulunduğu yerler olan kütüphaneler (Pakalın, 1971, 346) eğitim açısından önemli bir işleve sahiptir. Bilginin muhafazası, sistematik bir şekilde hazırlanarak insanlara sunulması hizmetinin sunulduğu kütüphaneler paha biçilmez kurumlardır. Kütüphaneler, tarihi süreçte yalnızca kitapların bir araya getirildiği alan olarak değil belirli metot ve yöntemlerle bilgi merkezleri haline almıştır. Kütüphaneler bununla beraber merak eden insanoğlunun eğitim, araştırma ve sosyalleşme mekânı olmuştur. Kültürel kalkınmayı sağlayan en temel unsur olan kütüphaneler sahip olduğu fiziki şartlar ve içerdiği yazılı-basılı eserlerin büyüklüğü ile bağlı olduğu şehir, kasaba ya da köyün gelişmişlik düzeyini de gösteren bir unsurdur. Tüm önemli işlevleri göz önüne alındığında 1898-1903 yılları arasında Antakya Kazasında faaliyet gösteren kütüphanelerin ve kitapların sayısı değerli veriler sunmuştur. Antakya kazasında faaliyet gösteren kütüphanelerin ismi, mevkii, kitap adedi, kurucusu ve inşa tarihi Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Antakya'da Faaliyet Gösteren Kütüphaneler

Yıl	İsmi	Yeri	Kurucusu	Kitap Adedi	İnşa Yılı
1898	Şeyh Abdülrahman	Harbiye	Şeyh Abdülrahman	50	1885
1899	-	-	-	-	-
1900	Şeyh Abdülrahman	Harbiye	Şeyh Abdülrahman	50	1885
1901	Rauf Efendi	Mahab Mahallesi	Mehmet Efendi	1000	1873
1901	Rauf Efendi	Mahab Mahallesi	Mehmet Efendi	1000	1878
1903	Rauf Efendi	Mahab Mahallesi	Mehmet Efendi	1000	1878

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1316, s. 1018-1019; 1318, s. 1272-1273; 1319, s. 546-547; 1321, s. 468.

1899 yılına ait Maarif Nezareti Salnamesinde kayıtlı herhangi bir kütüphane bulunmamaktadır. 1900 yılına ait salnamede Rauf Efendi kütüphanesinin inşa tarihi 1873 olarak kaydedilmiş olsa da takip eden yıllarda bu tarih 1878 olarak değiştirilmiştir. Eğitim-öğretim hayatı için önemli bir yere sahip olan kütüphanelerden 1898 yılında kaza içerisinde bir tane olduğu görülmüştür. Şeyh Abdülrahman Kütüphanesi 1885’de kurulmakla beraber kütüphanede bulunan kitaplar 50 adet olarak kaydedilmiştir. 1899’da Antakya kazası dahilinde herhangi bir kütüphaneye rastlanmamakla beraber 1900’de Şeyh Abdülrahman ve Rauf Efendi ismiyle iki kütüphane tespit edilmiştir. Bu iki kütüphaneden birincisinde 50, ikincisinde ise 1000 adet kitap olduğu görülmüştür. Mehmet Efendi tarafından kurulan ve Mahab Mahallesi’nde bulunan Rauf Efendi Kütüphanesi 1900,1901 ve 1903 yıllarında hizmet vermeye devam etmiştir.

7. Antakya Medreseleri

Medrese Arapçada ders okutulan, içerisinde öğrencilerin oturarak ders okuyabileceği yerler olan bina anlamına gelir. İslam dünyası göz önüne getirildiğinde ilk medrese inşa ettirenin Türk ümerasından Nişabur Hâkimi Emir Nasr B. Sebüktekin’dir. Bununla beraber ilk medresesi Nizamülmülk’ün yaptırdığı, ilk medresenin ise Nizamiye Medreseleri olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Nişaburda kurulan ve Darüssünne adı verilen medrese kaynaklarda medrese ismiyle geçen ilk yapı olması nedeniyle ön plana çıkmaktadır (Pakalın, 1971, s. 436).

Oğuz akınlarıyla Anadolu’yu yurt tutan Türkler buraya geldiklerinde çeşitli bölgelerinde birçok medrese inşa etmişlerdir. Türkiye Selçukluları Anadolu’da yeni fethettikleri şehirlerde öncelikli olarak cami, medrese ve zaviyeler inşa etmişlerdir. Medreseler faaliyetlerini hükümdarlar ve güçlü devlet adamlarının önderliğinde kurulan vakıflar yoluyla yürütmüşlerdir. Medresede müderris ve diğer görevlilerin nizama bağlanmış sabit bir maaşı olmamakla birlikte, vakıflar bu görevlilere belirli ücretler ödemişlerdir. Görevlilerin sayı bakımından tayini medresenin büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişmiştir. Öğrencilerin eğitim süreleriyle ilgili herhangi bir kural yer almamıştır. Dini eğitim için var olan medreselerin büyüklerinde din eğitimi yanında tıp, matematik, ilm-i hey’et (astronomi) gibi dersler de verilmiştir (Bozkurt, 2003, 324-326).

Osmanlı medreselerinde öğrencilere ders anlatanlara “müdrerris”, yardımcılara da “muit” denilmiştir. Müderrisler; “iptida-i hariç”, “iptida-i dahil”, “musilei sahn” ve “sahn” adı verilen rütbelere ve rütbelere göre maaş kademelerine tasnif edilmişlerdir. Medreselerde bir odadan daha büyük olan dersane yer alırken dersler bu dersanelerde yapılmıştır. Öğrenci sayısındaki artış ve ilmi güçlü müderrislerin temini zorlaşınca öğrencilerden hepsinin iyi bir müderristen ders alması için günümüzde amfi fonksiyonuna sahip olan “dersiâm” denilen derslikler kullanılmıştır. Medreselerde modern sınıflandırma değil okutulan derslere göre bir sınıf taksimatı yapılmıştır. Ağırlıklı olarak dini eğitim verilen medreselerde belagat, mantık, fıkıh, kelam, hikmet gibi dersler okutulurken daha yakın dönemlerde pozitif bilimlerden hesap, kimya, hendese, cebir, kimya gibi derslere yer verilmiştir (Ergin, 1977, 99-103). Günümüzde medrese denince üniversite dengi eğitim veren okullar akla gelse de şehir, kaza ve kasabalarda eğitim veren medreseler orta öğretim veren eğitim kurumları olmuştur (Öztuna, 1994, 89-90). 1898-1903 Maarif Nezareti Salnamesinde Antakya Kazasında yer alan medreseler değerlendirilirken bu medreselerin orta öğretim dengi kurumlar olarak düşünülmesi uygundur. Bu dönemde Antakya Kazasında faaliyet gösteren medreseler yıllara göre tablo 9-10-11-12’de gösterilmiştir.

Tablo 9: 1899 Yılında Antakya’da Faaliyet Gösteren Medreseler

İsmi	Mahali	Müdrerrisi	Öğrenci Sayısı	Kurucusu
Habib’ül Neccar	Habib’ül Neccar Mahallesi	Ali Efendi	40	-
Zincirli Daire	Habib’ül Neccar Mahallesi	Mahmud Efendi	?	-
Yeni Cami	Yeni Cami Mahallesi	Kemal Efendi	40	Müftü Mahmud Çelebi
Cami’i Kebir	Cami’i Kebir Mahallesi	Ahmed Efendi	50	Cennet Mekân Sultan Selim Han Hazretleri
Nakıbiye	Nakıb Cami Mahallesi	Abdülrauf Efendi	30	-
Sarmiya	Sarmiya Cami Mahallesi	Ahmed Efendi	15	Halil Efendi
Meydaniye	Meydaniye Mahallesi	Bacacı Mehmed	15	-
Ahmediye	Ahmediye Mahallesi	Abdizade	20	-

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1899, s. 1116-1117.

Tablo 10: 1900 Yılında Antakya’da Faaliyet Gösteren Medreseler

İsmi	Mahali	Müdürrisi	Öğrenci Sayısı	Kurucusu
Sarmiya Camii	Sermiya Cami Mahallesi	Hacı Hüseyin Efendi	12	Halil Ağa
Kantara Camii	Kantara Mahallesi	Menla? Hasan Efendi	8	Müftü Hacı Efendi
Zincirli Daire	Akbaba Mahallesi	Ali Efendi	80	?
Habib'ül Neccar	Habib'ül Neccar Mahallesi	Mahmud Efendi	48	Hulefa-i Emeviye
Zahiriye	Dakik Mahallesi	Kemal Efendi	115	Mehmed Çelebi
Saviyeli	Meydan Mahallesi	Hasan Efendi	45	Abdullah Efendi
Meydan	Meydan Mahallesi	Bacacızade Mehmed	30	Asab Alaidin
Ahmediye	Kafesin Mahallesi	Ali Efendi	25	Ahmed Efendi
Camii Kebir	Camii Kebir Mahallesi	Ahmed Efendi	60	Hulefa-i Emeviye
Nakıb	Nakıb Camii Mahallesi	Tahir Efendi	6	Mehmed Efendi
Muharremiye	Hamara Mahallesi	Ahmed Efendi?	15	Muharrem Efendi

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1900, s. 1260-1263.

Tablo 11: 1901 Yılında Antakya'da Faaliyet Gösteren Medreseler

İsmi	Mahali	Müdürrisi	Öğrenci Sayısı	Kurucusu
Sarmiya Camii	Sermiya Cami Mahallesi	Hacı Hüseyin Efendi	12	Halil Ağa
Kantara Camii	Kantara Mahallesi	Menla? Hasan Efendi	8	Müftü Hacı Efendi
Zincirli Daire	Akbaba Mahallesi	Ali Efendi	80	Umeray Selçukiye
Habib'ül Neccar	Habib'ül Neccar Mahallesi	Mahmud Efendi	48	Hulefa-i Emeviye
Zahiriye	Dakik Mahallesi	Kemal Efendi	115	Mehmed Çelebi
Saviyeli	Meydan Mahallesi	Hasan Efendi	45	Abdullah Efendi
Meydan	Meydan Mahallesi	Bacacızade Mehmed	30	Asab Alaidin
Ahmediye	Kafesin Mahallesi	Ali Efendi	25	Ahmed Efendi
Camii Kebir	Camii Kebir Mahallesi	Ahmed Efendi	60	Hulefa-i Emeviye
Nakıb	Nakıb Camii Mahallesi	Tahir Efendi	6	Mehmed Efendi
Muharremiye	Hamara Mahallesi	Ahmed Efendi?	15	Muharrem Efendi

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1901, s. 538-539.

Tablo 12: 1903 Yılında Antakya'da Faaliyet Gösteren Medreseler

İsmi	Mahali	Müdürrisi	Öğrenci Sayısı	Kurucusu
Sarmiya	Sermiya Cami Mahallesi	Hacı Hüseyin Efendi	15	Halil Ağa
Kantara	Kantara Mahallesi	Menla? Hasan Efendi	10	Müftü Hacı Efendi
Zincirli	Akbaba Mahallesi	Ali Efendi	82	-
Habib'ül Neccar	Habib'ül Neccar Mahallesi	Mahmud Efendi	51	Hulefa-i Emeviye
Zahiriye	Dakik Mahallesi	Kemal Efendi	115	Mehmed Çelebi
Saviyeli	Meydan Mahallesi	Hasan Efendi	46	Abdullah Efendi
Meydan	Meydan Mahallesi	Bacacızade Mehmed	32	Alaidin
Ahmediye	Kafesin Mahallesi	Ali Efendi	25	Ahmed Efendi
Camii Kebir	Camii Kebir	Ahmed Efendi	64	-
Nakıb	Nakıb Camii	Tahir Efendi	8	Mehmed Efendi
Muharremiye	Hamara Mahallesi	Ahmed Efendi	17	Muharrem Efendi

Kaynak: Maarif Nezareti Salnamesi, 1903, s. 463.

Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumlarından olan medreseler konusunda ise; salnamelere göre Antakya kazasında ilk medreseye 1899'da rastlanmaktadır. 1899'da kazada faaliyet gösteren medreselerin sayısı sekizi bulurken, öğrencilerin cinsiyeti ile ilgili herhangi bir tasnif yapılmamıştır. Medreselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 210'u bulurken müdürris başına ortalama 26,2 öğrenci düşmüştür. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında kaza dâhilinde bulunan medrese sayısı 11'e çıkarken buna bağlı olarak öğrenci sayısında da bir artış gözlemlenmiştir. 1900'de 11 medresede 444 öğrenci eğitim görürken bu rakamın 1901'de aynı medreselerde öğrenci sayıları şeklinde olduğu görülmüştür. 1903'de Antakya kazasında medrese eğitimi gören öğrenci sayısı 455'e kadar yükselmiştir. Sıralı tablolar incelendiğinde; 1898-1903 yılları arasındaki beş yıllık dönemde faaliyet gösteren medreselerin şehir merkezinde çalıştığı söylenebilir. Ayrıca beş yıllık dönemde açılan bir medresenin faaliyetini sürdürdüğü tespit edilmiştir.

Sonuç

II. Abdülhamit döneminin eğitimi yaygınlaştırma politikalarından bir kesitin (1898-1908) Antakya projeksiyonundan incelendiği bu çalışma; iptidai, rüşti ve medreselere dair istatistiki bilgilerin salnamelere dayandırılarak oluşturulmuş şeklidir. Bu doğrultuda Antakya Kazasında eğitim-öğretim faaliyetlerinde devlet politikasına paralel atılım yapıldığı gözlemlenmiştir. Eğitimi yaygın hale getirme çalışmaları kapsamında birçok yeni okul inşa edilirken bu okulların ağırlık merkezini iptidailer teşkil etmiştir. Yeni yapılan okulların dağılımı göz önüne alındığında faaliyetlerin kaza mülhakatında yoğunlaştığı görülmektedir.

Demografik anlamda çeşitlilik arz eden kazada yalnızca 1899 yılında mekteb-i gayrimüslim olduğu tespit edilmiş diğer yıllarda herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Bu durum akla ilk anda gayrimüslim öğrencilerin ecnebi mekteplerine kaydığı ihtimalini getirir de mekteb-i ecnebilerin öğrenci sayılarında dikkat çekici herhangi yansıma olmamıştır. Bu bağlamda gayrimüslim öğrencilerin Antakya Kazasında faaliyet gösteren misyoner okullarına devam etmiş olmaları ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Antakya Kazası nüfus verileri göz önüne alındığında kazadaki eğitim faaliyetlerinin istenilen seviyeye ulaşmadığı söylenebilir. Bununla birlikte eğitim verileri doğrultusunda erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla daha baskın olduğu görülmüştür. Benzer durum mekteb-i ecnebilerde de söz konusu iken, mekteb-i gayrimüslimlerde kız öğrenci oranı görece iyidir.

1899 yılında kazada sekiz medrese eğitime devam ederken bir sonraki sene bu sayı on bire çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim kurumu olan medreselerin incelenen dönem itibarıyla önemini muhafaza ettiğini göstermektedir. 1898-1903 yılları arasındaki eğitim öğretim faaliyetlerinin kaydedildiği Antakya Kazasında herhangi bir gazete ve matbaaya rastlanmamıştır.

İncelenen dönemde Antakya Kazasına bağlı 17 iptidai mektebin her birinde yıllık ortalama 24 öğrenci eğitim görmüştür. Bu sayı merkezde 60'a kadar çıkarken köy okullarında 11'e kadar düşmüştür. Kazada bulunan iptidai mekteplerde ortalama bir öğretmen bulunurken merkezi bölgelerdeki ortalama öğrenci sayısı düşünüldüğünde öğretmen yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Dönemin şartları dikkate alındığında bir öğretmenin eğitim verebileceği öğrenci sayısını aşması (örneğin Köprübaşı iptidaisinde 60 öğrenci) iyimser bir tabloya işaret etmemektedir. Bununla beraber II. Abdülhamit döneminde Antakya Kazasında birçok okul inşa edilmesi Antakya'daki eğitimin kalitesini etkileyen olumlu faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Sonuç itibarıyla; II. Abdülhamit döneminin eğitim politikalarına uygun olarak Antakya'da ihdas edilen kurumların kayıtlarında tam bir tutarlılık olmamakla birlikte, bu kayıtların şehrin gelişim paritesine dair önemli ipuçlarını barındırdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali (2003). Maarif-i Umumiye Nezareti. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (c. 27, ss. 273-274). Ankara.
- Akyüz, Yahya (2008). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2008)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Bozkurt, Nebi (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 28, ss. 323-327). Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası.
- Eroğlu, Cengiz-Babuçoğlu, Murat ve Köçer, Mehmet (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara Orsam Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Kolutek, Mikail (2011). *Fransa'nın Doğu Akdeniz Havzasındaki Misyonerlik Faaliyetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Mahmud Cevad (1338 [1922]). *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul.
- Özkan, Salih (2008). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Nobel Basımevi.
- Özön, Mustafa Nihat (1973). *Osmanlıca/Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Öztuna, Yılmaz (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 8, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, Cemil (2008). Rüştiye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 35, ss. 300-301). İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul: MEB Basımevi.
- Sahillioğlu, Halil (1991). Antakya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 3, ss. 228-232). İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1316 [1898].
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1317 [1899].
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1318 [1900].
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1319 [1901].
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1321 [1903].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1318 [1900].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1319 [1901].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1321 [1903].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1322 [1904].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1323 [1905].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1324 [1906].
- Salname-i Vilayet-i Halep*, Halep Vilayet Matbaası, Halep 1326 [1908].
- Ünal, Uğur (2008). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*. Ankara: Gazi Kitabevi.